

Side Kazılarında Bulunan Roma Dönemi İthal Seramikleri: Doğu Akdeniz Roma Seramik Ticaretinde Side'nin Durumuna Genel Bir Bakış¹

B.S. Alptekin ORANSAY²

[198]

Keywords: Eastern Mediterranean, Pamphylia, Side, Rome, Terra Sigillata

The pottery is one of the overriding materials that trading through the various regions for varying periods. For that reason, a comprehensive study of pottery finds may contribute to our comprehension on economic and commercial structure of their period alongside the typological and chronological studies. In this article the author examined the imported terra sigillata ware of Side from Pamphylia region, where we our information about their pottery through the literature is too limited. The aim of the examination is to presented new informations about the economic and commercial position of Side with exposing the percentage of various originated imported sigillata and their changing over periods. Most of the imported sigillata finds, in 2009-2015 seasons, consist of Eastern Sigillatas, such as ESA, ESB, ESC, ESD as well as early groups of Sagalassos Red Slip Ware. In order of majority in total, we can name, ESA, ESD, Sagalassos, ESB and ESC.

[199]

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Pamphylia, Side, Roma, Terra Sigillata

Seramik ürünler farklı coğrafyalar arasında ve değişen sürelerle ticareti yapılan malzemeler arasında başta gelenlerden biridir. Bu nedenle seramik çalışmalarında elde edilen tipolojik ve kronolojik verilerin yanı sıra buluntu gruplarının toplu olarak incelenmesi, dönemlerinin ekonomik ve ticari yapılarının anlaşılmasında katkı sağlayabilir. Bu çalışmada sınırlı sayıda seramik çalışmaları olan Pamphylia Bölgesi'nin önemli liman kentlerinden Side'nin ithal terra sigillata buluntuları incelenmiştir. Çalışmanın amacı, kentteki ithal seramiklerin üretim merkezlerine göre dağılımını ve bu dağılımın dönemsel değişimini ortaya koyarak Side'nin ekonomik ve ticari durumu ile ilgili yeni veriler elde etmektir. İncelemesi yapılan 2009-2015 yılı kazı buluntuları arasında yer alan kaliteli ithal sigillata'ların tamamına yakını Doğu Sigillatası olup; DSA, DSB, DSC, DSD ve Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramiklerinin erken gruplarına girmektedir. Bu gruplar içinde toplam ölçekte yoğunluk bakımından öncelikli sırayı DSA ve DSD grupları almaktadır. Bunların ardından Sagalassos, DSB ve DSC grupları gelmektedir.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 31.03.2016; Kabul Tarihi: 10.04.2016.

² B.S. Alptekin ORANSAY, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yunus Emre Kampüsü, 26450 ESKİŞEHİR; saoransay@anadolu.edu.tr; aoransay@gmail.com.

Antik çağ günlük yaşamında çok geniş bir kullanıma sahip olan seramik ürünleri üzerine yapılan çalışmalar birçok farklı alanda bilgiler sunabilmektedir. Bu bilgiler arasında dönemin yeme- içme gelenekleri, tercih edilen kap formları ve süslemelerinin yanı sıra seramik üretim teknolojisi ve üretim - dağılım ilişkileri de bulunmaktadır. Arkeolojik ve arkeometrik çalışmalar sayesinde öğrendiğimiz gibi seramik malzemeler farklı coğrafyalar arasında ve değişen sürelerle ticareti yapılan malzemeler arasında başta gelenlerden biridir. Bu nedenle seramik çalışmalarında elde edilen tipolojik ve kronolojik verilerin yanı sıra buluntu gruplarının toplu olarak incelenmesi, dönemlerinin ekonomik ve ticari yapılarının anlaşılmasında da katkı sağlayabilir. Bu çalışmada ele alınacak olan Side'nin de içinde bulunduğu Pamphylia bölgesi, üzerinde durulacak olan Roma Döneminde önemli limanlara ve zengin kentlere sahip olması ile tanınmaktadır. Burası aynı zamanda, Anadolu'nun güney sahil şeridinde bulunan; seramikleri konusunda en sınırlı bilgi sahibi olduğumuz bölgelerden biridir¹.

Bu çalışmada, Side antik kentinde elde edilen Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi ithal kaliteli seramik ürünlerinin incelenmesiyle hem kent hem de Pamphylia Bölgesindeki ithal seramikler konusundaki bilgilerimize yeni veriler sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmada, dönemin kaliteli malları arasında oluşu ve farklı merkezlerde üretilip satılmasının yanı sıra hemen her yerleşim yerinde ele geçmesi nedeniyle terra sigillata türü kaplar incelenmiştir. Bu amaçla incelenen buluntular, kentin kültürel ve ekonomik merkezi olarak kabul edilebilecek olan tiyatro, agora ve çevresindeki alanlarda 2009-2015 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar sırasında elde edilmiştir². Söz konusu alanlarda bulunan Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi seramiklerinin toplam seramik buluntuları içindeki yeri % 15 civarındadır³. Alanda yerleşimin Roma Döneminden sonra da uzun bir süre devam etmesi ve yeni yerleşimlerin alttaki tabakaları bozması nedenleriyle Roma dönemine ait seramik buluntuları genel olarak kırık, küçük ve düşük kondisyonlu parçalar halinde ele geçmektedir. Buna karşılık örneklerin tamamına yakınının form ve köken saptaması yapılabilmektedir⁴. Kentte yapılan çalışmalarda söz konusu dönemlerde seramik üretimi olduğuna ilişkin bir bilgi henüz saptanamamıştır.

İncelenen buluntular arasındaki kaliteli ithal sigillataların tamamına yakını Doğu

Sigillatası olup; DSA, DSB, DSC, DSD ve Sagalassos Kırmızı Astarlısı gruplarına girmektedir⁵. Ürünlerden bazıları belirli dönemlerde diğerlerine oranla daha fazla yoğunluk göstermekte olup bu durum kentte farklı zamanlarda, değişik kökenli sigillata gruplarının popülerlik kazandığını düşündürmektedir.

Bu gruplardan ilki, Doğu Sigillatası A (DSA)'dır. Side kazılarında DSA örnekleri Tykhe Tapınağı, Dionysos Tapınağı, Tiyatronun kuzeybatısındaki alan ve Tiyatro galerinde ele geçmiştir. Bu örnekler sondajların alt seviyelerinde herhangi bir katmana bağlı olmaksızın dağınık ve küçük parçalar halinde ve zaman zaman geç Hellenistik dönem seramik örnekleri ile birlikte bulunmuştur. Örneklerin hamuru genel olarak açık sarımsı bej olup, astarları koyu parlak kırmızı renktedir.

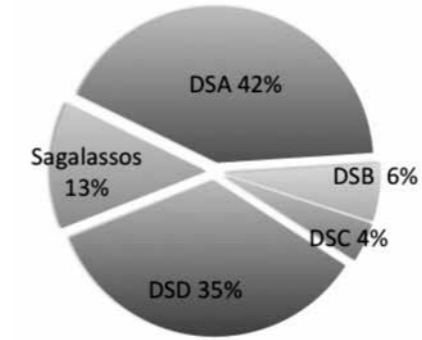

Fig. 1: Side'de 2009-2015 Yılları arasında bulunan Terra Sigillata gruplarının yüzdelik oranları.

Kenyon'un sınıflandırmasında Doğu Sigillataları arasında ilk grubu oluşturan DSA'nın buluntu yoğunluğu ve dağılım alanı Kuzey Suriye - Kilikya'da artış göstermektedir. Bu durum, üretim merkezinin bu bölgede birden fazla merkezde olabileceğini düşündürmektedir⁶. DSA grubu, MÖ 2. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıkmış ve başta üretim yapılan bölge olmak üzere Doğu Akdeniz'deki pek çok bölgede kısa sürede yaygınlık kazanmıştır⁷. Çark yapımı olan bu ürünler MS 3. yüzyıl ortasına kadar üretimini ve çeşitli merkezlerde popülerliğini sürdürmüştür (Hayes 1985: 13).

DSA grubu örnekleri, Side kazılarında bulunan sigillata grubunun %42'sini oluşturmaktadır. (Fig. 1) Örnekler arasında Hayes'in sınıflandırmasına göre toplam 27 form

¹ Bölgede Roma Dönemi seramikleri üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar arasında Perge ön sırada yer almaktadır. Atik tarafından Perge'nin güney hamamından ele geçen seramikler yayınlanmıştır, Atik 1995; Fırat tarafından kentin konut alanında ele geçen seramikler bir doktora tezi kapsamında incelenmiş ve elde edilen veriler bilim dünyasına sunulmuştur, Fırat 1999. Yine Atik tarafından, Jale İnan'ın Lyrbe'de gerçekleştirdiği kazılar sırasında bulunan örnekler, bir kazı raporu bünyesine ele alınmıştır, Atik 1998.

² Bu makalede ele alınan seramik incelemeleri, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Müdürlüğü tarafından desteklenen 1105E106 no'lu BAP projesi kapsamında yapılan çalışmaların sonuçlarından oluşmaktadır.

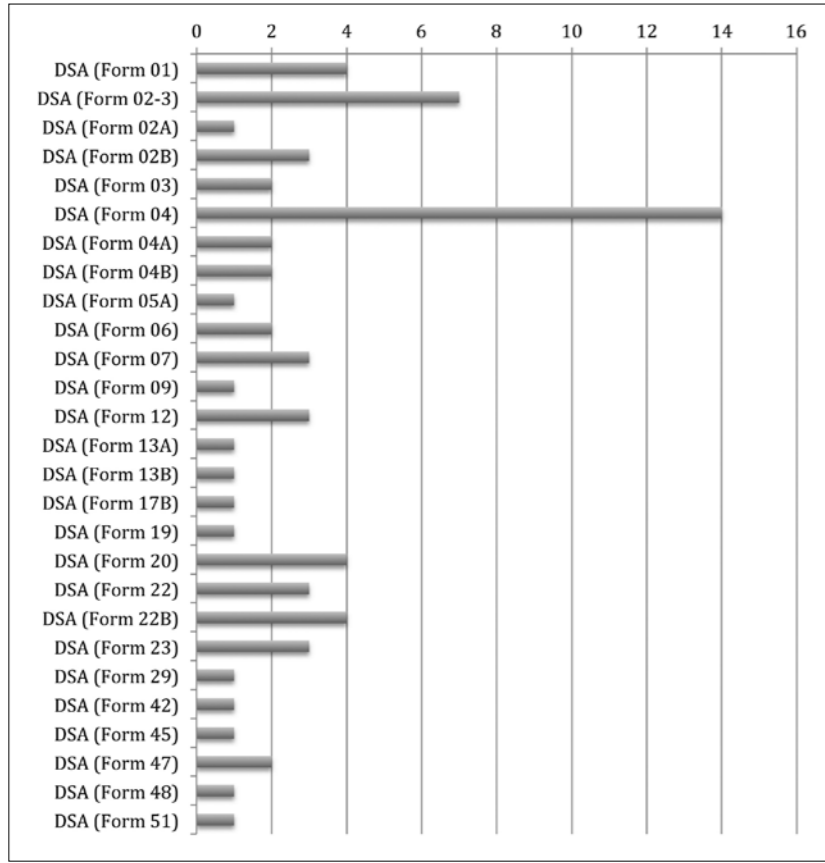
³ Bu alanda ele geçen seramik buluntularının ağırlıklı kısmını Geç Roma - Erken Bizans Dönemi seramikleri oluşturmaktadır. Söz konusu buluntular Dilek Şen Yıldırım tarafından hazırlanmaktadır.

⁴ Side kazılarında seramik çalışmaları yazar kendisi ve Dilen Şen Yıldırım başkanlığında arkeoloji öğrencilerinden oluşturulan bir ekip tarafından yürütülmektedir.

⁵ Çalışmada Roma Dönemi Sigillatalarının sınıflandırılmasında Kenyon tarafından önerilen Doğu Sigillatası A, B, C şeklindeki gruplandırması esas alınmıştır. Aynı zamanda gruplar ve formların değerlendirme tek bir standartta gitmesi amacıyla Hayes tarafından 1985 yılında yayınlanan Sigillatalar ile ilgili yayınındaki sınıflandırma baz alınmıştır, Hayes 1985.

⁶ Her ne kadar günümüze kadar üretim artıklarının bulunduğu bir merkez saptanamamış olsa da genel olarak Latakya (Suriye) ile Tarsus (Türkiye) arasında kalan bölgenin bu açıdan en büyük olasılığa sahip yer olduğu genel kabul görmüştür. Üretim merkezleri arasında Beth-Shan, Antiocheia, Tarsus, Samaria ve Hama kentleri anılmaktadır, bkz. Bes 2015: 15; Uygun 2012: 8

⁷ Doğu Sigillatası A konusunda yapılmış olan çalışmalar için bkz. Uygun 2012: 7-9; Bes 2015: 12-16; Waage 1948: 20; Kenyon - Crowfoot 1957: 283

Fig. 2: Side Kazılarında Bulunan Doğu Sigillatası A (DSA)

grubu örneklerinin Hayes sınıflandırmasına göre form bazında birim sayısı oranları.

saptanmıştır. (Fig. 2) Çarkta yapılmış olan örnekler arasında tabak, kase, çanak gibi formlar bulunmaktadır. MÖ 2. yüzyıl ortasından MS 2. yüzyılın 1. yarısına kadar ki döneme kadar geniş bir zaman dilimine giren örnekler mevcuttur. Bunların arasında MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen formlar (Hayes Form 2A, 17B, 20) azdır. MÖ 1. yüzyıl başından MS 1. yüzyıl ortalarına kadar ki döneme ilişkin formlar (Hayes Form 1, 2B, 3, 4, 5A, 6, 7, 9, 12, 13, 19, 22, 23, 29, 42, 45, 47) çoğunluktadır. MS 1. yüzyıldan sonraki döneme ilişkin formlarda (Hayes Form 48, 52) belirgin bir düşüş gözlenmektedir.

Side kazılarında bulunan DSD grubu örnekleri, kentteki kazılarda DSA grubundan sonra en yoğun olarak ele geçen Erken Roma Dönemi kaliteli kırmızı astarlı seramik grubunu oluşturmaktadır. Kentte kazısı yapılan bütün alanlardan ele geçen bu grubun örnekleri Tykhe tapınağı ve Tiyatro galerilerinde yapılan derin sondaj çalışmalarında, yapıların temel seviyesi konteksi içinde tespit edilmiştir. Örneklerin hamuru pişme durumuna göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak açık kırmızı - pembe veya sarımsı - koyu kırmızı renklindedir. Astar rengi ağırlıklı olarak hamur renginden daha koyudur. Geç örneklerinde astarın kalitesinde bir düşüş görülmekte ve turuncuya kayma gözlenmektedir.

Doğu Sigillatları arasında Hayes tarafından saptanan ve "Kıbrıs Sigillatası" olarak tanımlanan grup Rosenthal tarafından Kenyon'un sınıflandırması gözönüne alınarak DSD olarak adlandırılmıştır (Hayes 1967: 66; Rosenthal 1978: 18-19). Grubun üretim merkezi konusunda yapılan çalışmalarda Kıbrıs ön plana çıkmaktadır⁸. DSD grubu Kıbrıs'ta MÖ 2. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlamaktadır. MÖ 1. yüzyıldan itibaren Kıbrıs dışında Doğu Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde yayılan grup, Kıbrıs'ta Geç Roma Kıbrıs Kırmızı Astarlılarının üretimini başlattığı MS 4. yüzyıl başına kadar görülmektedir (Hayes 1972: 381). Hayes DSD grubu içinde toplam 59 form tespit etmiştir (Hayes 1985: 79-81).

DSD grubu örnekleri Side kazılarında bulunan sigillataların %37'sini oluşturmaktadır. (Fig. 1) Örnekler arasında Hayes'in form sınıflandırmasına göre toplam 16 form saptanmıştır. (Fig. 3) Çarkta yapılmış olan örnekler arasında tabak, kase ve krater formları bulunmaktadır. Side'de en erken DSD grubu örnekleri, grubun MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen formları ile temsil edilmektedir. Bu formlar (Hayes Form P4B, P22A, P37) grubun MÖ 1. yüzyıl ortası - MS 1. yüzyıl ortası döneminde kullanılmıştır. Grubun Side'de en yoğun olarak görüldüğü ve en zengin form repertuarı ile (Hayes Form P11, P12, P22B, P27, P28, P29, P30, P40, X58) temsil edildiği dönem MS. 1. yüzyıl ortası - 2. yüzyılın ortasına kadar geçen dönemdir. Bu popülerliğin MS 2. yüzyıl 2. yarısından başlayıp 3. yüzyıl sonuna doğru form sayısının azalması ile (Hayes Form P31A, P41, P42) gerilemeye başladığı görülmektedir.

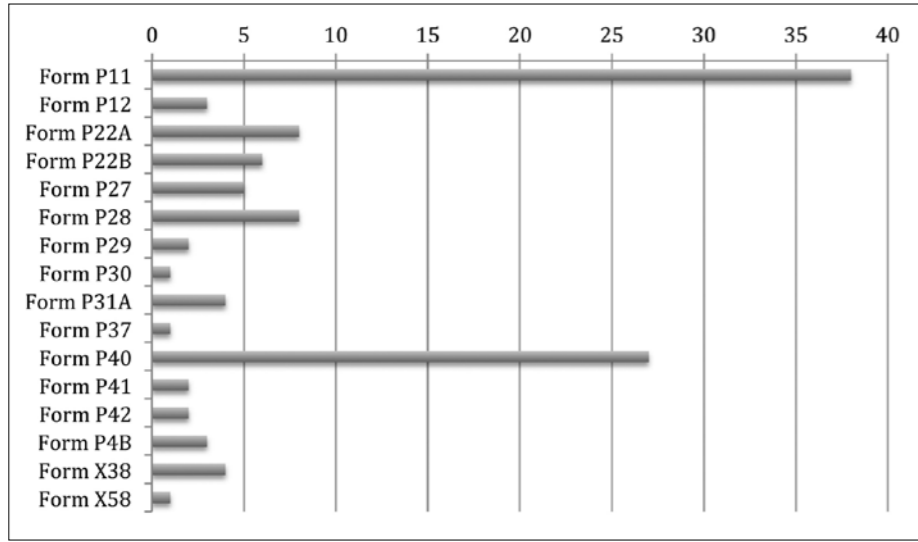
DSA ve DSD grupları dışında Side kazılarında DSB, DSC ve Sagalassos Kırmızı Astarlı gruplarının örnekleri az sayıda da olsa saptanmıştır. Üretim merkezi bakımından Ege denizi çevresine özgü olan DSB ve DSC grupları, dağılım alanı açısından yine bu bölgede yoğun olarak gözlenmektedir⁹. Side'nin içinde bulunduğu Pamphylia Bölgesi ve Doğu Akdeniz'in geri kalan kesimlerinde bu malların örnekleri oldukça sınırlı miktarda ele geçmiştir¹⁰. Side kazısı buluntuları arasında DSB ve DSC örneklerinin genel sigillata buluntularına oranı % 10'dur. (Fig. 4) Bu örnekler MS 2. yüzyıla ait olup her iki grubun da Ege Bölgesinde en popüler olduğu döneme aittir. Her iki grup, bu dönemde Doğu Akdeniz'de DSA ve DSD gruplarına karşı büyük bir varlık gösterememiştir.

Side kazılarında ele geçen kaliteli masaüstü kapları arasında DSA ve DSD'nin ardından en yoğun buluntu grubu Sagalassos Kırmızı Astarlı kaplarıdır. MS 1. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar üretimi yapılan bu grubun Side'deki örnekleri MS 2. yüzyıldan başlayarak MS 4. yüzyıla kadar sayısal artış göstermektedir. Sagalassos Kırmızı Astarlı seramikleri, sarımsı

⁸ DSD grubunun Kıbrıs'taki esas üretim yeri olarak Hayes Soli bölgesini önermiştir, Hayes 1967: 74. Lund ise buluntu yoğunluğu nedeniyle üretimin Paphos yakınlarında olması gerektiğini ileri sürmektedir, Lund 1997: 203. Polis, Kornakiti, Ayros Philon'da DSD örneklerinin yanısıra fırın ve kil yataklarının varlığı bu kentlerin de üretim merkezi olarak düşünülmesine yol açmıştır, Hayes 1967: 74. İsrail'de Oboda'da ve Pamphylia'da bu grubun yerel taklitlerinin üretilmiş olduğu konusunda görüşler bulunmaktadır, Negev 1974: 32; Poblome v.d. 1995: 249.

⁹ DSB, Atina ve Ephesos gibi Ege denizinin iki yakasındaki en önemli merkezlerde MS 1. yüzyılın 3. çeyreğinden 2. yüzyıl ortalarına kadar ki dönemde karşılaşılan en yoğun sigillata grubudur, Bes 2015: 74.

¹⁰ Dağılım alanı konusunda bkz. Bes 2015: Fig. 50-55.

Fig. 3: Side Kazılarında Bulunan Doğu Sigillata D (DSD)

grubu örneklerinin Hayes sınıflandırmasına göre form bazında birim sayısı oranları.

kırmızı hamuru ve koyu kırmızı parlak astarının yanı sıra metal kap formlarının imitasyonları olması ile dikkati çekmektedir. Çarkta ve kalıpta üretilen bu formlar, Poblome tarafından kapsamlı bir çalışma ile değerlendirilmiş, sınıflandırması yapılmıştır. Buna göre söz konusu grup, üretim yerinin Pisidia Bölgesinde olması göz önünde bulundurulduğunda; hem Anadolu'nun iç kesimlerinde hem de Doğu Akdeniz sahil kesiminde örneklerinin olması ile oldukça geniş bir dağılım alanına sahiptir (Poblome 1999: Fig.1). Side'de bu grubun örneklerinin, toplam sigillata içindeki oranı % 13'tür. (Fig. 1) Bu gruptakilerin büyük kısmı Poblome'nin form sınıflandırmasına göre Type 1B162, Type 1B163, Type 1A150, Variant 1B101, Variant 1B191 örneklerinden oluşmaktadır. Örneklerin sayısal yoğunluğu MS 1. yüzyıl tabakalarında oldukça düşük olup MS 2. yüzyılda artış göstermektedir. Kentte Sagalassos örneklerinin en yoğun bulunduğu evre MS 3. yüzyıla tarihlenmektedir.

Akdeniz dünyasında farklı merkezlerde üretilen, literatürde kaliteli kırmızı astarları nedeniyle sigillata olarak adlandırılan ürünler, yukarıda sözü edildiği gibi Roma Dönemi yerleşim alanlarında yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugüne kadar seramik buluntuları üzerine kapsamlı araştırmaların yayınlandığı birçok merkezde saptanmış olan sigillataların üretim merkezlerine göre dağılımları dikkate alındığında bazı ortak özellikler olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, farklı merkezlerde üretilen sigillataların; bu merkez ile coğrafi bakımdan yakınlığı olan veya deniz ve kara ulaşımı ile birbirinin etki alanı içinde olan yerleşimlerde daha yoğun ele geçmesidir. Bu durum günlük yaşamda yoğun bir kullanım alanı bulan seramiklerin temininde yakın çevredeki üretim merkezlerinin birinci tercih olduğunu göstermektedir. İkincisi, ulaşım yolları bakımından uzakta olan üretim merkezlerinin ürünlerinin daha az örnek de olsa temsil edilebilmesidir. İlkine göre daha az örnek ile incelenebilen bu konunun nedenleri incelenen bölgenin kendine özgü siyasi, askeri ve ticari

koşullarına dayalı olabilir.

Bu çalışmada yukarıdaki satırlarda Side kazılarında bulunan ve kente dışarıdan getirilmiş Sigillata gruplarının toplam içindeki oranları ve bu oranların dönemsel durumları ayrı ayrı incelenmiştir. İncelemede ele alınan veriler her bir grup için olduğu kadar grupların birbiriyle ilişkileri ve kentteki genel durumun anlaşılması için de önem taşımaktadır. Side kazılarında 2009-2015 yılları arasında tarafımızdan incelenen sigillatalar, tamamen Doğu Sigillata gruplarından oluşmaktadır. Bu gruplar içinde toplam ölçekte yoğunluk bakımından öncelikli sırayı DSA ve DSD grupları almaktadır. Bunların ardından Sagalassos Kırmızı Astarlıları, DSB ve DSC grupları gelmektedir. (Fig. 1) Söz konusu grupların arasında DSD ve Sagalassos Kırmızı Astarlıları gruplarının daha yüksek bir sayıda örnekle temsil edilmesi, bu iki grubun üretim merkezlerinin yakın olması sonucu, kentin - doğal olarak - yakın mesafedeki merkezlerden daha fazla ürün temin ettiğini göstermektedir. Pamphylia'nın diğer büyük kenti olan Perge'de, Fırat tarafından değerlendirilen konut alanı seramik örneklerinde de Side'deki duruma benzer şekilde Sagalassos Kırmızı Astarlıları ve DSD grupları, diğer gruplara oranla daha fazladır¹¹.

Uzak mesafede bulunan üretim merkezlerinden ulaşan seramik ürünlerin oranına bakıldığında, Side'de Doğu Akdeniz'de MÖ 1. yüzyıldan itibaren yaygın olarak görülen DSA grubunu yoğun olarak tercih edildiği görülmektedir. Side'nin içinde bulunduğu Pamphylia bölgesinin; Kıbrıs, Suriye-Filistin ve Mısır'ı Roma'ya bağlayan deniz yollarının üzerinde bulunması bu grubun DSB ve DSC gibi Ege kökenli gruplara oranla daha fazla tercih edilmesine neden olabilir (Drexhage 1991; Poblome – Waelkens 2003: 181; Arca – Gökalp – Önen 2011: 2). Side'de DSA grubunun yoğun olarak ele geçmesi, Sagalassos Kırmızı Astarlıları ve DSD gruplarında paralellik bulunan Perge'de görülmemektedir. Fırat tarafından incelenen Perge'nin konut alanı buluntuları içinde DSA grubu çok düşüktür. Ayrıca Side'de bugüne kadar saptanamamış olan İtalyan Sigillataları ve Pergamon Sigillataları da Perge'de ele geçen buluntular arasında dikkati çekmektedir (Fırat 1999: Grafik 4, 5).

Side kazılarında bulunan sigillata oranlarına ilişkin veriler, Perge ve Lyrbe/Seleukeia ile birlikte Pamphylia bölgesinin genel durumunu ortaya koymaktadır. Bölgenin bu konudaki genel durumu daha önce Bes tarafından, Roma İmparatorluğu'nun Doğu Eyaletlerinde terra sigillata ürünlerinin dağılımı üzerine yapılan bir çalışmada ele alınmıştır¹². Bu çalışmada

¹¹ Fırat 1999: Lev. 4-5. Fırat çalışmasında özellikle DSD grubu içinde orijinal ve taklit olmak üzere iki alt grup saptanmıştır. Bu çalışmada her iki grupta DSD'nin kentteki popülerliğinin bir göstergesi olarak kabul edilerek bir bütün halinde değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

¹² Bes'in çalışmasında İmparatorluğun doğu eyaletlerindeki yayınların kapsamlı bir inceleme ve değerlendirmesi yapılmıştır. Söz konusu çalışmada belirtildiği gibi Roma dönemi seramik çalışmaları açısından en problemlilerden birisi Side'nin de içinde bulunduğu Pamphylia bölgesidir. Bes çalışmasında Pamphylia ile ilgili bölümde elde ettiği verileri bu nedenle soru işareti ile değerlendirmektedir. Pamphylia bölgesi konusunda Bes'in sonuçlarındaki bir diğer problem ise bölge ile ilgili yapılmış olan Türkçe literatürün eksikliğidir, Bes 2015: 42. Perge dışında yayınlanmış Roma dönemi malzemesinin son derece sınırlı olmasından kaynaklanan bu eksikliğin Side'de yürütülen çalışmalar ile yakın gelecekte daha fazla katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

ele alınan diğer bölgelere bakıldığında Pamphylia ile yakın olan Pisidia, Lykia, Kilikia ve Karia Bölgelerinde karşılaşılan sigillata grupları ve bu grupların yüzdesel oranlarında daha farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Pamphylia bölgesinin doğu komşusu olan Kilikia'da, Bes tarafından değerlendirmeye alınan Anemurium, Diocaesareia, Domuztepe, Küçük Burnaz ve Tarsus kazılarının yayınlanmış olan malzemenin bölgesel çaptaki ortalamasına bakıldığında DSA grubu yaklaşık %80 civarında olduğu; bunu sırasıyla Batı Sigillatası grupları, DSD, DSB ve DSC gruplarının izlediği görülmektedir¹³. Pamphylia'nın batısında Lykia'da merkezler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunun en iyi örnekleri arasında bölgedeki iki önemli kent olan Patara ve Limyra verilebilir. Her iki merkezde sigillata grupları arasında oran bakımından ilk sırayı DSA grubu almasına karşın diğer grupların sıralama içindeki yeri farklılık göstermektedir. DSA grubundan sonra ilk sırayı bölgenin doğusundaki Limyra'da DSD grubu, DSC ve DSB grupları alırken; bölgenin batısında yer alan Patara'da DSB, DSD'nin hemen ardından Sagalassos ve İtalyan Sigillata grupları almaktadır (Uygun 2012: 166 grafik 1; Bes 2015: 42; Yener-Marksteiner 2012: 374 diagram 5). Bu açıdan Patara'nın, DSD grubunun yoğun olarak görüldüğü merkezler arasında en batıdakilerden birisi olduğu üzerinde durulabilir. Karia ve İonia Bölgelerinde Bes tarafından yapılan çalışmada değerlendirmeye alınan Notion, Ephesos, Samos, Priene, Labraunda, Iasos, Didyma ve Halikarnassos buluntularının bölgesel çaptaki ortalamasına bakıldığında en yoğun grubun %64 ile DSB olduğu; bunu sırasıyla DSA, DSC ve İtalyan Sigillataları'nın izlediği belirlenmiştir (Bes 2015: 38).

Kentteki sigillata grupları buluntu yüzdesinin, seramik buluntuları yayınlanmış merkezler arasında en yakın karşılaştırma örneği, Anemurium'dur. Kilikia ve Kuzey Suriye-Levant Bölgesindeki diğer merkezlerde çok büyük bir yoğunluğa ulaşan DSA gruplarına karşın, bölgenin en batısındaki kentlerden biri olan ve üretim merkezlerine uzak bir noktadaki Anemurium'da bu sayı toplam örnek sayısının yarısına yakındır. Side ile yaklaşık olarak aynı olan Anemurium'da DSD grubunun oranı ise Kilikia bölgesindeki diğer merkezlerle oranla çok daha yüksek olup bu grubun Anadolu'nun güney sahil şeridinde yoğun dağılım gösterdiği alanın doğu sınırını oluşturduğu görülebilir (Bes 2015: 44, fig. 29; Williams 1989: 1-25).

Side'de bulunan Doğu Sigillatası gruplarının dönemsel yoğunluğunda da değişim görülmektedir. (Fig. 4) Kentte görülen en erken sigillata grubu DSA olup MÖ 2. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmakta ve aynı yüzyılın 2. yarısında oldukça yoğun biçimde görülmektedir. DSA grubu MÖ 50 - MS 50 yılları arasında yoğun biçimde görülmeye devam ederken MS 1. yüzyıl ortalarından itibaren azalmaya başlamaktadır. DSD grubu, MÖ 50 - MS 50 yılları arasında kentte yavaş yavaş görülürken DSA'nın azalmaya başladığı MS 1. Yüzyılın ortalarından itibaren yoğunluğu artmaktadır. Kazılarda bulunan örnekler göre kentte MS 2. yüzyıl ortalarına kadar en popüler sigillata grubu DSD'dir. MS 2. yüzyılın ortalarında az

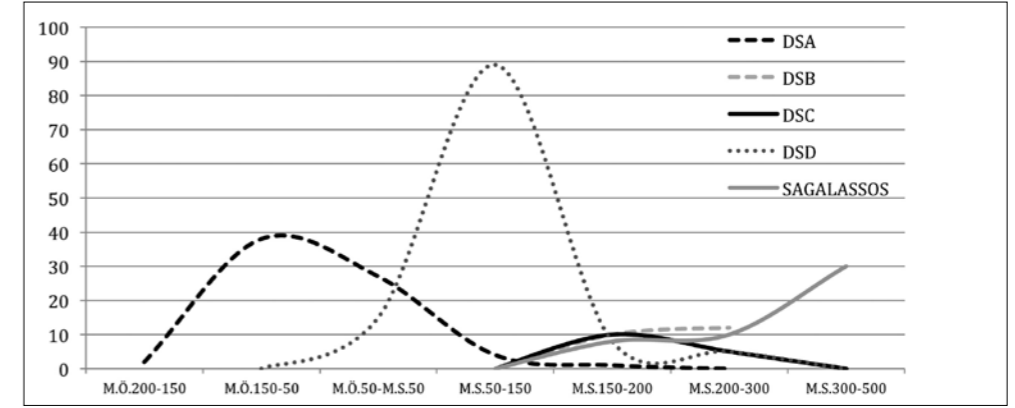

Fig. 4: Side'de 2009-2015 Yılları arasında bulunan Terra Sigillata gruplarının dönemsel oranda yoğunluk değişimi (birim sayısı / yüzyıl).

sayıda DSB ve DSC örnekleri mevcuttur. Aynı dönemde kentte görülmeye başlayan Sagalassos Kırmızı Astarlıları ise MS 3. yüzyılda popülerliğini artırır. Kentin seramik repertuarının değişmeye başladığı MS 4. yüzyıla kadar kentte DSD ve Sagalassos Kırmızı Astarlı örnekleri görülmeye devam etmiştir.

Söz konusu gelişim kentteki seramik tercihleriyle ilgili bazı saptamaları ortaya koymamıza olanak sağlamaktadır. Öncelikle kentte, Doğu Akdeniz'de üretilen sigillata gruplarını, bu grupların popüler olmaya başladıkları dönemden itibaren görmemiz mümkün olmaktadır. Bölgede karşımıza çıkan en erken grup olan ve kısa sürede Doğu Akdeniz'de popüler hale gelen DSA grubunun bu özelliği Side için de geçerli olmuştur. Ancak MÖ 1. yüzyılda ortaya çıkan ve yüzyılın ortalarından itibaren dış piyasada popülerlik kazanan DSD grubunun kente kısa sürede ulaşmasının ardından DSA grubu, popülerlikte yerini bu seramiklere bırakmıştır. MÖ 1. yüzyılın ortasından itibaren DSD grubunun, aralarında Side'nin de bulunduğu bazı kentlerde popülerlik kazandığı anlaşılmaktadır (Bes 2015: fig. 52). Side ile yakın coğrafi ilişkide bulunan yerleşimler içinde seramik incelemesi yapılmış olan Perge, Anemurium, Patara gibi merkezlerde aynı şekilde sayısal ve form çeşitliliğinde MÖ 1. yüzyıl ortasından başlayarak artış gözlenmektedir (Fırat 1999; Williams 1989; Uygun 2012). DSA'nın üretimine devam edilmesine karşın Kilikia'nın en batısındaki Anemurium'dan başlayarak Side'nin de içinde bulunduğu Anadolu'nun geri kalan kesiminde DSD'nin tercih edilmeye başlaması dikkat çekicidir. Kil ve astar özellikleri ile DSA grubu kalitesine ulaşamayan DSD'nin tercih sebebi yukarıda üzerinde durulduğu gibi yakın bölgeden elde edilmesinin kolay olması ile ilişkili olmalıdır. Nitekim MS 3. - 4. yüzyıllarda Side'de Sagalassos Kırmızı Astarlısı grubunun yoğunlaşmasında da, her iki kent arasındaki yakın mesafe ulaşımının rahat olması başta gelen neden olabilir¹⁴.

¹³ Bes 2015: 43 Bes'in çalışmasında ele alınmamış olan Elaiussa-Sebaste (Ferrazzoli 2003: 650, 653, 655) ve Kelenderis (Tekocak 2006: 33) verileri gözden geçirildiğinde, durumun bu merkezler içinde geçerli olduğu görülmektedir.

¹⁴ Side'nin bu durumuna karşılık Sagalassos ürünleri bölgede en yoğun olarak Perge'de görülmektedir.

Kentin, kazılarda ele geçen ve belli dönemlerde popüler olduğu anlaşılan sigillata gruplarının üretim merkezleri ile bağlantıları konusunda verilerimiz oldukça sınırlıdır. Kentte yürütülen kazılar sırasında bu bölgeler ile yoğun bir ticari ilişkiye işaret edebilecek, seramik dışında, bir veri saptanamamıştır¹⁵. Bu nedenle incelenen seramiklerdeki pazar farklılığının Side buluntuları ışığında diğer veriler ile kıyaslanması çok mümkün değildir¹⁶.

Sonuç olarak bu çalışmada incelenen kaliteli kırmızı astarlı kap repertuarına ilişkin sayısal veriler, erken Roma Dönemi içinde farklı merkezlerde üretilen sigillata gruplarının Side'de kullanıldığını göstermektedir. DSA, DSD ve Sagalassos gruplarının diğerlerine oranla daha yoğun ele geçmesi, kentte bu grupların daha popüler olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir önemli sonuç ise, seramik gruplarının popülerliğinin dönemsel bazda değişim göstermesidir.

Bu dağılım, kentin içinde bulunduğu Pamphylia bölgesindeki diğer kentler ile karşılaştırıldığında, genel ölçekte paralel bir yüzdesel gruplamanın bütün bölge için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bazı farklılıkların göze çarpması, bölgedeki kentlerin Doğu Akdeniz'de anılan dönemdeki seramik pazarındaki farklı tercihlerini ortaya koymaktadır. Side'de tamamen DSA'nın popüler olduğu erken dönemlerde Perge'de DSA'nın yanısıra Batı Sigillatası'nın da tercih edilmesi ilk dikkat çeken farklılıktır. İlerleyen yıllarda yapılacak kazılarda bu durumu değiştirebilecek yeni verilerin elde edilmesi mümkündür. Ancak yine de Side'nin coğrafi konumu ile Pamphylia'nın Kilikya Bölgesi yakınında olması ve Hellenistik Dönemden itibaren kaliteli seramik ürünlerde Kilikya malzemesinin ağırlığının hissedilmesi, Roma döneminde de İtalyan Sigillatası yerinde DSA grubunun tercih edilmiş olabileceğini şimdilik düşündürmektedir¹⁷.

DSA grubundan sonra kentte yaygın olarak görülen DSD grubu ise daha önce sözü edildiği gibi Anadolu'nun bu kesiminde en doğu sınırı Anemurium olmak üzere Side, Perge gibi Pamphylia kentlerinde MS 1. - 2. yüzyıllarda en popüler grup olma özelliğine sahiptir. Bu açıdan Kıbrıs'ta üretildiği kabul edilen DSD grubunun, ada dışındaki büyük dağılım

alanının bu bölge olduğu söylenebilir¹⁸. Bu yoğunluklu dağılım alanının en batı sınırı, sayısal oranı düşük ama form çeşitliliği bakımından zengin bir temsil oranına sahip olan Patara buluntularıyla Lykia'ya kadar uzanmaktadır (Uygun 2012: 166, grafik 1). Bu iki bölgedeki ithal sigillata gruplarıyla ilgili daha detaylı bir değerlendirme için, kazı buluntuları henüz yayınlanmamış diğer kentlerin sonuçları ile yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Ancak Perge'nin Sagalassos ile ilişkilerinin daha geniş çaplı olması mümkündür. Bir Pisidia kenti olan Sagalassos'un ürünlerinin Akdeniz'de yaygın biçimde görülmesi, ürünlerin bir liman vasıtasıyla sevk edildiğini düşündürmektedir. Bu konuda erken Roma döneminden itibaren Perge ile sıkı ilişkilerin olması nedeniyle sevkîyatın bu yolla sağlanmış olduğu varsayılmaktadır, Poblome – Waelkens 2003: 181.

¹⁵ Bunda, halen kentte kazısı yapılmış olan bölgelerin, geç dönemlerde yerleşime devam edilmesi nedeniyle erken tabakalarının tahrip olması da etkili olmuştur.

¹⁶ Bu duruma bir örnek olarak Sikke verilerine bakılabilir. Seramik buluntularıyla aynı alanlardan ele geçen sikkeler arasında kent sikkeleri dışında kalan ve farklı merkezlerden gelenlerin toplam içindeki oranı %10 civarındadır. Görüldüğü gibi Side, kent içinde kendi sikkelerini kullanmıştır ve yabancı sikkelerin tedavülüne pek izin vermemiştir. Kentte yapılan kazılar sırasında ele geçen sikke buluntuları Doç. Dr. Ahmet Tolga Tek tarafından incelenerek yayına hazırlanmaktadır. Bahsi geçen bilgileri paylaştığı için kendisine teşekkürlerimi sunarım.

¹⁷ Side kazılarında DSA grubunun ele geçtiği tabakalarda Kilikia bölgesine özgü hamur özellikleri gösteren kase ve çanak örnekleri saptanmıştır. Kentte Kilikia bölgesine özgü amphora gibi ürünlere geç roma dönemine kadar rastlamak mümkündür.

¹⁸ DSD grubunun Suriye-Levant Bölgesinde de oldukça geniş bir dağılım alanı bulunmakla birlikte bu ürünlerin bölgedeki DSD taklidi üretim yapan bir atölyeye ait olması yüksek bir olasılıktır, Negev 1974: 32; Poblome v.d. 1995: 249.

Kaynakça

Arca, E. A. – N. Gökalp – N. T. Önen

2011 “Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs İle Olan İlişkileri”, *Olba* 19: 1-27

Atik, N.

1995 *Die Keramik aus den Südthermen von Perge*, Wasmuth.

1998 “Çanak Çömlek Buluntuları”, N.Başgelen (ed.) *Jale İnan, Toroslarda Bir Antik Kent Lyrbe? – Seleukia?*, İstanbul: 92-103.

Bes, P.

2015 *Once Upon a Time in the East: The Chronological and Geographical Distribution of Terra Sigillata and Red Slip Ware in the Roman East*, Oxford.

Drexhage, H. J.

1991 “Die Kontakte zwischen Side, Alexandria und Agypten in der römischen Kaiserzeit (1.-3. Jh. n. Chr.)”, E. Schwertheim (ed.) *Studien zum antiken Kleinasien: Asia Minor Studien 3, Friedrich Karl Dörner zum 80. Geburtstag*, Bonn: 75-90.

Ferrazzoli, A.F.

2003 “Ceramiche Sigillate Orientali” E.Schneider, (Ed.) *Elaiussa Sebaste 2 (Vol. 37)*, L'Erma di Bretschneider: 649-707.

Fırat, N.

1999 *Perge Konut Alanı Kullanım Keramiği* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Hayes, J.W.

1967 “Cypriot Sigillata”, *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*: 65-77.

1972 *Late Roman Pottery*, London.

1985 “Sigillate Orientali”, *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. Atlante delle Forme Ceramiche II*, Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo Impero), Rome: 1-96.

Kenyon K. M. – J. W. Crowfoot

1957 *The Objects from Samaria. Samaria-Sebaste*, London.

Lund, J.

1997 “The Distribution of Cypriot Sigillata as evidence of sea-trade involving Cyprus”, S. Swiny – RL Hohlfelder – HW Swiny (eds.), *Res Maritimae. Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to Late Antiquity*, Atlanta : 201-215.

Negev, A.

1974 *The Nabatean Potter's Workshop at Obod*, Rei Criteria Romanae Fautorum Acta Supplementa 1, Bonn

Poblome, J.

1999 *Red Slip Ware Produced at Sagalassos (Southern Turkey). Typology and Chronology*, Brepols

Poblome, J. – W. Viaene – R. Ottenburgs – H. Kucha – J. Hertogen – C. Vynckier – M.

Waelkens – D. Laduron

1995 “Geochemical Distribution of Trace Elements in Sagalassos Red Slip Ware” M. Waelkens – J. Poblome (eds.), *Sagalassos III*, Leuven university Press: 245-270.

Poblome, J. – Waelkens, M.

2003 “Sagalassos and Alexandria. Exchange in the eastern Mediterranean”. *Varia Anatolica* 15 (1): 179-191.

Rosenthal, R.

1978 “The Roman and Byzantine Pottery”, *Excavations at Tel Mevorakh*, E. Stern (ed.), *Qedem* 9: 14-19.

Tekocak, M.

2006 *Kelenderis Roma Çağı Seramiği* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.

Uygun, Ç.

2012 *Patara IV,2: Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri*, İstanbul.

Waagé, F.O.

1948 *Antioch-on-the-Orontes IV, 1: Ceramics and Islamic Coins*, Princeton.

Williams, C.

1989 *Anemurium: The Roman and Early Byzantine Pottery*, Subsidia Mediaevalia 16, Belgium

Yener-Marksteiner, B.

2012 “Frühkaiserzeitliche Sigillata der Weststadtgrabung in Limyra 2002-2003”, M. Seyer (ed.), *40 Jahre Grabung Limyra: Akten des internationalen Symposions Wien, 3.-5.Dezember 2009*, Wien: 371-387.